

İNGİLİZ SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN 19. YÜZYILDA İZMİR VE ÇEVRESİNDE SALGIN HASTALIKLAR

Nergiz DUMAN*

Makale Geliř Tarihi: Mayıs 2023

Makale Kabul Tarihi: Haziran 2023

Öz

Pandemi sürecini atlattığımız řu günlerde salgın kavramına aşına olduk. Hayatımızda ne kadar büyük tahribat yaptığımızı derinden hissettik. Çalışmamızda 19. yüzyıl Osmanlı ülkesi İzmir kentinde salgının nasıl bir ortam yarattığını İngiliz seyyahların izlenimlerinden vermeye, oryantalist yorumlarını belirtmeye çalıştık.

19. yüzyıl Osmanlı Devleti için birçok yönden sıkıntılar yaşadığı bir dönemdir. Böyle bir süreci yaşıyorken salgın hastalıklarla da boğuşması süreci hepten zorlaştırmıştır. Uzak diyarlardan gelen seyyahlar hevesle, merakla, zevkle, bazen kendi resimlerini yaratarak bu ortamı anlatmışlardır. Yorumlarında İzmir kentinin pislği, halkın tedbirsizliğı, kaderciliğı oryantalist bir çizgide ilerlemiştir.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Seyyah, İngiliz, Salgın Hastalık, Osmanlı.

Epidemic Diseases in Izmir and Its Surroundings in the 19th Century From the Eyes of British Travelers

Abstract

In these days when we have survived the pandemic process, we have become familiar with the concept of epidemic. In our study, we tried to give the impressions of British travelers about how the epidemic created an environment in the city of Izmir, the 19th century Ottoman country, and to indicate their orientalist interpretations.

The 19th century was a period when the Ottoman Empire was experiencing difficulties in many ways. While going through such a period, the struggle with epidemics made the process even more difficult. Travelers from distant lands described this environment with enthusiasm, curiosity and pleasure, sometimes by creating their own pictures. In their interpretations, the filth of the city of İzmir, the people's imprudence and fatalism progressed in an orientalist line.

Key Words: Izmir, Traveler, British, Epidemic, Ottoman.

* Uzman Tarihçi. dnergiz950@gmail.com. Orcid No: <https://orcid.org/0009-0000-7109-8293>.

Tıp tarihi ile ilgili bir başvuru kitabı, “Yeryüzünde insanlar yokken hastalıklar vardı,” ifadesiyle başlamaktadır¹.

GİRİŞ

İnsanoğlunun dünyaya geldiği andan itibaren salgın hastalıklar yaşanmıştır. Süreç içerisinde birçok yaşamı sonlandırmış, dünyaya korku salmıştır.

İnsan doğa ile mücadelesinde doğaya müdahalede bulunmuştur. Bu müdahalenin sonucunda yüreklere korku salan, dünyayı kasıp kavuran salgınlar ile karşı karşıya kalmıştır. Salgın hastalıklar hayatı durma noktasına getirmiştir. Üretim yapılamamış, insanlar çalışamaz hale gelmişler ve çoğu zaman kıtlıklar yaşanmıştır.

Osmanlı ülkesinin önemli bir liman şehri olan İzmir, salgınlar nedeniyle çok fazla insanını kaybetmiştir. İzmir şehri yüzyıllar boyunca salgın belasıyla uğraşmıştır. Sık sık veba, kolera, sıtma, tifo ve çiçek gibi hastalıklarla mücadele etmiştir².

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin birçok yönden sıkıntılı süreçlerden geçtiği bir dönemdir. Askeri, siyasi, sosyal ve en önemlisi sağlık konusunda sancılı yıllardır. 19. yüzyılda Batılı devletler kendilerince “hasta adam” olarak niteledikleri Osmanlı Devleti'nin topraklarını “şark meselesi” başlığıyla paylaşmak, ülkenin zenginliklerinden yararlanmayı amaçlamışlardır.

Osmanlı ülkesi veba ve çiçek gibi salgınlarla boğuşurken ve mücadelesinde kısmen de olsa başarılı olmuşken 19. yüzyılda büyük dalgalar şeklinde kolera, sıtma, frengi gibi salgınlar ülkede baş göstermiştir. Ülke topraklarında nüfus azalmış, ticaret sekteye uğramış, sosyal hayat yok olmuş, tam anlamıyla can pazarı yaşanmıştır. O yıllarda tıbbi tekniklerin yetersiz oluşu, halkın tutumu, ulemanın tepkisi gibi birçok etmen devletin yapmak istediği uygulamalara engel oluşturmuştur. Bu durum salgın hastalıklara karşı mücadeleyi zorlaştırmıştır³.

¹ Özdemir, 2005:15.

² Gülçiçek, 2020: 72.

³ Şenel, 2015: 256.

19. yüzyılda Osmanlı ülkesine gelen seyyahlar Osmanlı ülkesinde salgınların sıklıkla görüldüğünü ifade etmişlerdir⁴. Çoğu zaman seyyahlar anlatımlarında abartılı ifadeler kullanarak Batı'nın üstünlüğünü kanıtlamak istemişlerdir. Seyyahlar eserlerinde İzmir kentinin pis, sokaklarının dar ve İzmir kentinden kötü kokuların geldiğini aktarmışlardır. Kent halkının kadercı yaklaşımını ve tedbirsizliğini belirtmişlerdir. Şehrin salgınlara zemin hazırlayan durumundan bahsetmişlerdir. Bu makalede, 19. yüzyılda İzmir kentine gelen İngiliz seyyahların salgın ile ilgili gözlemleri aktarılmaya çalışılmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti dağılma sürecini yaşarken İngilizlerin sömürgecilik planlarının da odak noktasındadır. Çalışmamızda birbirinden farklı mesleklere, farklı bakış açılarına sahip seyyahlar tercih edilmiştir. Farklı açılardan gözlemlerini aktarsalar da ortak noktaları Batı'nın üstünlüğü, Osmanlı'nın geri kalmışlığıdır. Çalışmanın kapsamı 19. yüzyıldır.

Seyyah

İnsanoğlu kendini fark ettiği andan itibaren bilmek ve keşfetmek istemiştir. Bitmez tükenmez bir merakı olmuştur. Görmek, öğrenmek, incelemek ve yeni okyanuslara dalmak... Kendisini geliştirdikçe yolda olmanın güzelliğini de fark etmiştir. Yol boyunca değişmiş ve yeni bir kişi olmuştur. Bakış açısı değişmiş ve hayat amacı farklılaşmıştır. Kişi kendisine bir adım daha yakın olmuştur. Seyyah dediğimiz kişi yolda olandır. Gezip görmekten bağımsız olarak keşfetmektir. Seyyah inançları, düşünceleri, kültürel normları ve ön yargılarıyla kısacası her şeyiyle o yolculuğa çıkar ve yolculuk onu tamamen değiştirir. Bambaşka dünyaları keşfetmiş ve birçok şey öğrenmiştir. Yolda olmanın verdiği hazzın yanında seyyah artık bambaşka biri olmuştur.

“Arapça “gezme, gezi” anlamındaki seyahat ile Farsça “risale, mektup” anlamına gelen name kelimelerinin birleşmesinden oluşan seyahatname “gezi mektubu, gezi yazısı” anlamlarına gelmektedir.” Seyahatnameler seyyahların yolculuk boyunca keşfettikleri yerler hakkında önemli bilgileri aktardıkları üretimleridir⁵. Birçok fonksiyonu bulunan seyahatnameler dönemin gelişmelerini, bilimini, teknolojisini, ekonomisini,

⁴ Şahin, 2020:2994.

⁵ Bozkurt, 2019: 24.

kültürünü ve siyasetini Doğu'dan Batı'ya aktarmada köprü görevini üstlenmiştir⁶.

Batı'nın Doğu İlgi ve Algısı

Oryantalizm Fransızca kökenli bir isimdir ve doğu bilimi anlamına gelmektedir⁷. Osmanlı Devleti'nin Dağılma Dönemi'ni yaşadığı ve siyasi açıdan kan kaybettiği 19. yüzyılda Anadolu toprakları Batılıların ilgisini çekmiştir. Çeşitli kurum ve kuruluşlar gerektiği durumlarda maddi olanaklar yaratarak Osmanlı ülkesini keşfetmek istemişlerdir⁸. Bu keşif keşfetme aşkıyla yanıp tutuşan bir gezginin keşfinden farklıydı. Bilmek, merak etmekten ziyade bir şeyleri kanıtlamak peşindeydi. Doğu'nun geri kalmışlığı ve Batı'nın üstünlüğü...

Seyyahlar bu kültürel mesafeyi eserlerinde hep vurgulamışlardır. İzmir sokaklarının pisliği, sokaklardan gelen kötü koku, salgına davetiye çıkaran yapısı dillerine pelesenk olmuştur. Yolculuğa çıkmadan önce fikirler, gözlemler aslında çok öncesinden Oryantalist çerçevelerinin içinde yerlerini almıştır. Seyyahlar bu Oryantalist kalıbın dışına çıkmak istememişlerdir. Bürokrati da avukatı da doktoru da ülke topraklarında kendi düşüncelerine uygun malzemeler bulmayı başarmışlardır.

19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasına adım atan Avrupalı seyyahların çoğunluğu ön yargılarından yola çıkarak yaptıkları gözlemlerinde ve gözlemlerini aktardıkları eserlerinde genellikle hoş olmayan, beğenilmeyeni aktardıklarını bunu Doğu ile özdeşleştirdiklerini görürüz. Genellikle olumsuz değerlendirmeleri ön plandadır.

Seyyahların eserleri tarihi ve edebi eser kimliğini taşımaktadırlar. Yolculuğun yapıldığı ülkenin ekonomik, sosyokültürel özelliklerini aktarmasıyla, o dönemi yansımasıyla tarihi, kendine has, samimi üslubuyla da edebi eser yapısındadır⁹.

XIX. YÜZYILDA İZMİR VE ÇEVRESİNE GELEN İNGİLİZ SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN SALGIN HASTALIKLAR

George Rolleston: *"Ciltleri bütünüyle yağı içine çekmiş ve dolayısıyla zehirli şeyleri kapmaya daha az eğilimli olan yağ taşıyıcılar, Türk oldukları,*

⁶ Çiftçi, 2018: 18.

⁷ Tercanlioğlu, 2013:16.

⁸ Çetin, 2013: V.

⁹ İnal, 2018: 8.

öylesine kaderci bir kayıtsızlık içinde buldukları halde, hastalığa yakalanmamışlardır¹⁰.”

“Ortaya çıktığı her durumda mikrobunu temas yoluyla bulaştırdığı ve olumsuz koşulların bulunduğu yerlerde hızlı bir şekilde yayılan bu hastalık, dünyanın bu bölümünü etkilediğinde insandan insana soluk alıp verme ile değil sadece bedensel temasla bulaşmaktadır. İş sebebiyle o dönemlerde hemen hemen terk edilmiş olan şehre gelenler, hasta bir insana temas etmedikleri sürece, hatta bu hastalıktan dolayı ölmek üzere olan birinin birkaç adım yanına bile gelseler ondan tamamıyla korunurlardı. Tüm bu önlemleri ihmal eden Türkler ve Yahudiler, Frenklere oranla çok daha fazla zarar görmüşlerdir¹¹.”

Seyyah Doktor Rolleston çiçek hastalığı ile ilgili gözlemlerde bulunmuştur. Seyyah, İzmir’de hastaların yan yana yatırıldığını, odalarda kapasiteden çok daha fazla kişinin kaldığını söylemiştir. Seyyah bu durumun çiçek hastalığına zemin hazırladığını belirtmiştir. Rolleston çiçek hastalığı ile gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır:

“Bu kış İzmir’de bir çiçek salgını oldu ve hastalığın çok yayılmış olmasına bakarak aşının bir hayli biliniyor olmasına rağmen gerektiği gibi uygulanmadığını çıkarsamak gerekecektir. Bununla birlikte salgın İzmir ahali arasında büyük zayıata yol açmadı, bize, şehrin en büyük hastanesinde üç kişinin olduğu söylendi. Britanya İsviçre Lejyonu’ nun askerleri arasında görülen pek çok çiçek salgınında da yalnızca bir tek ölüm meydana geldi. Bu memlekete özgü hastalıklar sıtmanın etkilerine bağlı hastalıklardır ve insandan insana geçmezler. Şiddet açısından aralıklı (kesikli) ateşle, safra ateşi, bazı noktalardan Batı Hint Adaları’nın sarı hummasını hatırlatan ve tümüyle süreklilik gösteren safra ateşi arasında yer alırlar¹².”

Edwin John Davis: *“Aziziye İstasyonu’nda, 1866’da yılında kolera baş göstermiş ve hastalığın en öldürücü şekli olarak tanımlanmıştı. Bu salgında İngiliz işçilerden on sekizi ölmüştü. Çoğunun bu iklime pek de alışık olmadığı doğrudu fakat hastalık bu iklimin özelliklerine alışık olan Rumlar için de aynı derecede öldürücü olmuştu. Salgının ortaya çıkmasında hiçbir yöresel neden yoktu; köy temizdi, çok fazla kalabalık olmayan evler temiz ve bakımlı,*

¹⁰ Rolleston, 2010:59.

¹¹ İnal, 2018: 492-493.

¹² Rolleston, 2010: 61.

havası ve suyu mükemmel derecede temizdi; fakat tüm bunlara rağmen hastalık buraya yerleşmişti. Peki, ama sebep neydi? Neden, Aziziye'de oturan bir Türk'ün, Kuşadası'nda koleradan ölen bir adamın paltosunu satın alması ve eve dönüşünde hastalanıp ölmesiydi. Aziziye'nin ağası, hastanın giysilerini gömdürmüştü fakat hastalığın yayılmasını önleyememişti¹³."

William Turner: *"Çarşılar genel olarak dar ve sefil haldedir, fakat iyi donatılmışlardır ve bazılarının üstü kapalıdır. Şehirde yaklaşık 100.000 kişi yaşamaktadır; bunların 50 ila 60.000'i Türk, yaklaşık 30.000'i Rum, 8.000'i Ermeni, 8.000'i Yahudi ve 2 ila 3.000'i Frank'tır. 1814'teki veba salgınında 50 ila 60.000 kişi ölmüştür. Bu veba Kasım 1813'ten Temmuz 1814'e kadar sürdü¹⁴."*

Turner, 19. yüzyılın ortalarında İzmir kentiyle ilgili istatistiksel veriler aktarmıştır. Turner, 19. yüzyılın ortalarında İzmir kentinde yaklaşık yüz bin kişilik nüfusun bulunduğunu ifade etmiştir. 1814 yılındaki veba salgınında nüfusun yarısının öldüğünü ifade etmiştir. Seyyah günlük ceset sayısının belirli bir sayıya ulaşmadan Türklerin vebayı dikkate almadığını aktarır.

William Turner, Türklerin kültür ve adetlerinin dikkate alındığında yok olmamalarını olağanüstü bir durum olarak değerlendirmiştir. Seyyahın yorumlarında abartılı ifadelerin olduğunu söylemeliyiz. Gördüğü ya da görmek istediği de bir manzaradan yola çıkarak Türkler adına genellemeler yaptığını ifade edebiliriz. Veba hastalığı taşıyan kişinin yakınındaki kişilerden kaçınmadığını ifade etmiştir. Vebadan ölen birinin mezarlığa götürülürken sokaktaki Türkler tarafından taşınmak istendiğini ve taşındığını belirtmiştir¹⁵.

John Cam Hobhouse: *'İzmir'in arkasındaki (doğu ve güneydoğusundaki) dağın eteklerinden merkezden uzak yerlere kadar uzanan, yaklaşık dört ya da beş mil genişliğindeki güzel ovaya dağılmış Narlıköy, Hacılar ve diğer küçük köylerde Frank tüccarlara ait evler bulunabilir. Sıcak mevsimlerde ve veba salgını sırasında kent terk edilir ve nüfusun zengin kesimi köylere göç eder¹⁶."*

¹³ Davis, 2006:20.

¹⁴ Turner, 1820:139.

¹⁵ İnal, 2018: 495.

¹⁶ Hobhouse, 1810:642.

Richard Burgess: “... Bu, güzel tepelerin eteklerinde yer alan büyük bir köydür; İzmirli tüccarların ve yabancıların yaz mevsiminde ziyaret noktalarından biridir ve başkente iki buçuk saat uzaklıkta olma avantajına sahiptir. Vebayla ilgili soruşturmalara o kadar kararlıydım ki: Kuşadası’nda bizi korkutan raporlar karşılamıştı ve şehre dört saat girdiğimiz son kahvehanede de veba ile ilgili bilgi bulamadık. Buca’nın hemen karşısında karşılaştığımız iki Fransızın anlattıklarıyla cesaretlendim; ayrıca bize korkmadan devam etmemizi söyleyen bir Yunanlı tarafından da ama yine de enfekte olmuş bir şehre girmek üzere olduğumuz barizdi. İzmir tüccarlarının yerleşim yeri olan Buca, o zamanlar çok sayıda ailenin de sığınağıydı. Üzerinde kalenin durduğu dağın geniş zirvesinden kollara ayrılan tepelerin altında sımsıkı uzanır. Bazı yabancı konsolosların yazlıkları Buca’dadır. Yıkık bir su kemeri ve onun altında bir çay olan Meles, İzmir’e inmek için tepeye çıkmadan önce yol üzerinde işaretlenen son noktadır: önce karşı dağların çevrelediği körfez yavaş yavaş açılır; daha sonra gemilerin direkleri Frankların limanında ve kentinin bir bölümünde yatarken görülür; ama her ikisi de kısa süre sonra Türklerin mezarlarının üzerinde yükselen geniş selvi korusu tarafından tekrar gizlenir. Bu geniş fanilik alanından Efes’ten gelen yolcunun önce veba belası altında çalışan bir şehrin kasvetli bir önsezisini geçmesi gerekir. Ama çok geçmeden kendimizi kalabalık sokakların ortasında bulduk. Gruplar halinde oturan Türkler dip dibe sigara içiyorlardı. Yolumuz Türk mahallesinin içinden geçiyordu. Buradan da Ermeni mahallesine geçtik ve sonunda Sinyora Marracini’ nin temiz evine vardık. Ancak müzakere edilmeden kabul edilmedik; çünkü ev sahibemizin bir oğlu ve karantina yasağı koyduğu bir İngiliz kiracısı vardı: ama katı bir tutumla kendi koşullarımızı oluşturduk. İzmir’i Türk mezarlığından, Frankların mahallesine katetmek bir saate mal oldu¹⁷.”

İzmir Bornova’da bulunan Burgess, 1834 yılı haziran ayında veba salgını olduğunu ve bunun Frankları endişeye sevk ettiğini, çoğu dükkânın kapalı ve Rum evleri ile diğer Avrupalıların karantina altına girdiklerini dile getirmektedir. Seyyahın bu konudaki anlatımı şu şekildedir:

“3 Haziran’da, Doğu kentlerinde çok yaygın olan o yıkıcı yangınlardan biri, öğle vakti, Chiotica Khan adlı sokakta patlak verdi: Frank Caddesi’ndeki on iki veya on beş meskeni kül etti; aralarında bankacı olan Lee Beyleri ve Co.’nun da evi vardı: dükkanlar, lojmanlar ve 100 veya 200 ailenin evi küle döndü. Zararın dört ila on milyon kuruş arasında olduğu tahmin ediliyordu.

¹⁷ Burgess, 1835: 65.

Daha yanan yangının dumanı tüterken o zamandan beri Frankları korkutan veba Yahudi ve Türk mahallelerinde de ortaya çıktı. Çarşıdaki dükkanların büyük bir bölümü kapalı; Rumların ve diğer Avrupalıların evleri karantinada: yani kapı eşiğine bariyer çekilir ve içeriden hiçbiri onun ötesine geçemez, dışarıdaki hiçbir şeye dokunamaz: alınan mektuplar ve kağıtlar, işlenmeden önce parfümlenir; sirke ve suya para atılır.”

Seyyah, Türklerin kaderlerine razı geldiklerini, ölümlerle bile temasa girmekten çekinmediklerini ve sadece üst sınıf bazı Türklerin Avrupalıları izleyerek tedbirler aldıklarını ifade etmektedir¹⁸.

“Yahudi ve Türk mahallelerinde o zamandan beri Frenkleri dehşet içinde bırakan veba salgını ortaya çıktı. Çarşıdaki dükkanların çoğunun kapalı olduğunu gördüm: Rumların ve diğer Avrupalıların evleri karantinadaydı; yani kapının önüne bir bariyer çekilmişti ve içeridekilerden hiçbiri bunun ötesine geçemiyor, dışarıdaki hiçbir şeye dokunamıyordu: gelen mektuplar ve kağıtlar el sürülmeden önce tütsülendiriliyordu, para sirke ve suya atılıyordu. Tedbirli efendi bariyerin ötesine geçtiğinde kendisine küçük bir sopa verilir; bu sopa yanından geçtiği herkese kendisine dokunulmaması gerektiğini bildirir; böyle bir sopaya sahip olan bir kişi, yanlışlıkla hastalıklı bir giysi ya da ihtiyaç duyduğu bir şeyle temas etmiş olabileceği korkusuyla bir başkasına dokunmaz. Bu duruma sürekli bir korku ve endişe eşlik eder; insanların yüzlerinde bir telaş görülür. İşler durma noktasına gelir; ve imkanı olan ya da işleri uygun olan herkes sanki yanan bir ateş onları takip ediyormuş gibi Bornova'ya ya da diğer köylerden birine kaçar: Frank nüfusunun temkinli davranışı böyledir. Türkler ise umursamazdır ve kendilerini kaderlerine teslim ederler, hasta ve ölümlerle bile iletişim kurmaktan kaçınmazlar; ancak bir ceset gideceği yere varmadan önce iki ya da üç Türk'ün omuzlarından geçecektir: musibetten kaçınmaktansa ona koşmayı tercih ederler ve Tanrı'nın takdirine soğuk duygularla yaklaşmanın neredeyse dinsizlik olduğunu düşünürler. Ancak yüksek tabakadan bazı Türkler önlem almaya başladılar; Franklar da bunu yeni bir sistemin iyi bir başlangıcı olarak gördüler. Çünkü bu tür önlemlere uyulduğu takdirde vebanın halka nadiren musallat olacağına ve zamanla tamamen yok olacağına inanıyorlar. Gözlemlerime göre, Türklerin pervasızlığı ile Hıristiyanların korkaklığı arasında bir yöntem izlemeyi düşünmeliyim¹⁹.”

¹⁸ Burgess, 1835, 75.

¹⁹ Burgess, 1835: 76.

Greenstreet Addison: Addison Türk kasabasına girdiklerinde manzaranın pis ve iğrenç olduğunu dile getirmiştir. Seyyahın bu konudaki aktarımı şöyledir:

“İzmir Körfezi'nin girişine vardığımızda, rüzgârın tersine dönmesiyle, körfezin kuzey tarafındaki küçük Foça limanına girmek zorunda kaldık ve kasabada herhangi bir veba olup olmadığını görmek için bir tekne gönderdikten ve herhangi bir problem olmadığını öğrendikten sonra karaya çıktık. Eski püskü duvarlardaki kemerli bir geçitten geçerek ilk kez bir Türk kasabasına girdik. Sarıklı bazı iyi görünümlü adamlar, kemerleri hançer ve tabancalarla dolu, kapıların etrafında asılı duruyorlardı. İçerideki manzara pis ve iğrençti. Her iki taraftaki evlerin yanında, yalnızca bir kişinin yürüyebileceği kadar geniş, yükseltilmiş bir geçit uzanıyordu, aradaki boşluk, pislik ve durgun suyla dolu çamurlu bir hendekten oluşuyordu. Her iki yandan çıkıntı yapan çatılar neredeyse gün ışığını kapatıyor ve aşağıdaki kapalı ortam çok kötü kokularla dolup taşıyordu. Devasa köpekler, kapıların dışına atılan sakatatlar için kavga ediyorlardı ve karşı taraftaki ülke için kasabanın pisliğinden kaçmaktan memnunduk. Birkaç veba vakası daha bildirildi; hastalığın şehrin bazı dar gelirli mahallelerinde her zaman pusuya yattığı, havalar ısınınca diğer bölgelerde de mevsime göre az ya da çok şiddetli bir şekilde kendini gösterdiği söylenir. Buna hiç dikkat edilmez ve Franklar tarafından çok az önlem alınır, ta ki her gün birkaç vaka meydana gelene veya insan cesetlerinin limanda yüzdüğü görülene kadar, hemen evlerine kapanırlar veya insanların onlara dokunmasını önleyen uzun bir sopayla dışarı çıkarlar²⁰.

Addison 3 Temmuz'da vebanın arttığını ve Frankların kendilerini karantinaya aldıklarını nakleder. Addison'un aktarımı şu şekildedir:

“3 Temmuz- Bu sabah vebanın arttığına dair belirsiz haberler yayıldığından, bütün Franklar kendilerini karantinaya aldılar ve evlerinde savunmada kaldılar. Kapımızın önüne hasırdan uzun bir geçit yerleştirilmişti ve geçidin bir yanında bir leğen su, diğer yanında bir sürahi sirke vardı; bu bariyere getirilen et ve yiyecekler birinciye, paralar ikinciye atıldı ve burada sırasıyla dezenfekte edilmek üzere belirli bir süre kaldı. Evden çıkmama izin verilmeden önce, uzun bir sopa ile donatıldım ve sadece kendi adıma değil, aynı zamanda konağın tüm sakinlerinin güvenliğine önem verdiğim için, kimseye dokunmamam ve kazara olabilecek herhangi bir teması aileyle

²⁰ Addison, 1838: 311.

iletişim kurmadan önce beyan etmem istendi. Sokakların görünümünde çarpıcı bir değişiklik oldu; evlerin bütün kapıları kapanmıştı ve daha önce olduğu gibi kapılarda kayıtsızca dolaşan güzel Yunan kızları görünmemeye başladı. Tanıştığım tüm insanlar benim onlardan uzak durmaya çalıştığım gibi benden uzak durmak için benim kadar endişeli görünüyorlardı. Sonunda sokakların kasvetli, melankolik görünümüne oldukça keyifsiz bir şekilde geri döndüm. Önlem alınmadığı için kimse Türk mahallesine ve çarşıya gitmeyi düşünmüyor. Türkler vebaya bu şekilde tepki veriyorlar, Allah büyük! (Tanrı büyüktür); bir adam bundan ölecekse, önlem olsun ya da olmasın ve kendisinin önlem aldığını görebildikleri bütün talihsiz Fransızları, koşarak ve onlara dokunmaya çalışarak korkutmaktan zevk aldıkları söylenir. Ticaret durma noktasında, insanlar işsiz ve tüccarların hepsi çok boş görünüyor²¹.

William Hamilton: Hamilton salgınlarda Türklerin diğer milletlere oranla daha fazla kayıp verdiğini ifade etmiştir. Türklerin inançlarının, tedbirsizliklerinin, kaderci anlayışlarının bu durumda etkili olduğunu belirtmiştir. Salgın sırasında ölenlerin cenaze törenleri yapılmış ve tabutlar omuzlarda taşınmıştır. Hamilton 1 Kasım 1836 İzmir'e döndüğünde, İstanbul'da büyük bir veba salgını yaşandığı haberini aldığını salgının kısa sürede İzmir'e de yayılacağından korkan Frenklerin telaş içinde olduklarını ekler²².

Martha Nicol :1856 yılında görevi sebebiyle İzmir'de bulunmuş İngiliz Hemşire Martha Nicol, İzmir'in İngiliz Hastanesi'nde görev almıştır. Seyyah Türklerin temizlik reformlarından habersiz yaşadığını ifade etmiştir. İzmir dünyanın en sağlıklı yeri olsa bile Türklerin bir ayda vebaya yakalanacağını belirtmiştir. Bu konuda yaşam biçimlerinin etkili olduğunu vurgulamıştır. Seyyahın aktarımı şu şekildedir:

“Türklerle ilgili belirtmek istediğim diğer bir benzer konu ise onların temizlik reformlarından bi haberdar bir yaşam biçimleri olmasıdır. Eğer İzmir dünyanın en sağlıklı yeri olsaydı, onlar yine de devamlı vebaya yakalanırlardı. Beklemiş sular, her tarafta çürümekte olan sebze ve hayvani yiyecek çöpleri, asla temizlenmeyen kanalizasyon şebekeleri ve her köşede bulunan leşler... Bir ayda hepimizin vebadan ölmüş olması gerekir. Bu şeylerden yükselen zehirli gazlardan daha fazla hastalık yapan ya da ölümcül ateşe neden olan bir şey var mı? Bunu açıklamak zor gibi ama Dr. Meyer'in söylediğine göre onların güvenli olup olmaması hiçbir şeyi kapatmayıp

²¹ Addison, 1838: 312.

²² Pınar, 1994: 38.

örtmemeleri ve aksine güneş altına bırakmaları ile alakalıydı. Bu yüzden yiyecekler pis buharı emiyordu ancak bana göre bunun olması için çokça güneş olması gerekiyordu. Hayvanlar çalışamayacak kadar yaşlı ya da yaralı olsa bile asla öldürülmez. Hayvanlar ölmeye bırakılır ve çürüyene kadar ya da çakallarla birlikte köpeklerin ziyafetine kadar orada dururlardı. Bazen bir köpek, at ya da deve bir kervansaray yanında ölürse direkt denize atılırdı. Ancak hiç uzağa değil, deniz kenarına ve herhangi bir Akdeniz koyuna... Tabii ki bu durum daha büyük sağlıksal sorunlar ortaya çıkartıyordu²³.”

Charles Mac Farlane: İzmir’de Avrupalıların “Les Jardins” olarak adlandırdıkları bir kenar mahallede sıtma, ateş ve enfeksiyona neden olabilecek her koşulun bulunduğunu söylemiştir. 1827 yılı yazında bu bölgede ve kasabanın daha alt kesimlerinde yaşayan Hristiyanların sıtmanın kurbanı olduklarını aktaran seyyah, bölgede bir dizi yeşile dönmüş su yolu gördüğünü; içindeki suyun durağanlaştığını, su yollarının otlarla kaplandığını ya da aşırı sıcak nedeniyle tamamen kurduğunu ve hastalıkların bunlardan kaynaklandığını ifade etmiştir. Seyyahın bu konudaki aktarımı şöyledir:

“Yazın uzun ve şiddetli sıcakları nedeniyle kurumuş, derin ve sağlıksız tortularla dolu yeşil, durgun su hendekleri, bu banliyö cennetini kentten birkaç adım ötede ve kentin en iyi semtinden geçmektedir. Bu şekilde oluşan yıkıcı miyasmayı kontrol altına almak için, deniz meltemlerinin serbest dolaşımını engelleyen ve zehri tutan çok sayıda ağaç, bank ve bahçe duvarı vardır. Bu zararlı hendeklerin suları kısmen Meles’in kolu tarafından, kısmen de kış boyunca yağın tropik benzeri şiddetli yağmurlar tarafından sağlanmaktadır²⁴.”

Fred Burnaby: 1876 tarihinde Kasım ayında İzmir’de sokakların dar olmasının yanında oldukça kirli olduğuna da dikkat çekerek; etraftaki kötü kokunun tifüs salgınına ortam hazırladığının altını çizmiştir²⁵.

Seyyahların ortak kanaatleri İzmir ortamının salgın hastalıklara davetiye çıkaracağı yönündedir. Seyyahların anlatımlarında abartılı ifadeler dikkat çekmektedir. Seyyah sadece gördüğü sokağı, caddeyi ele almış tarafsız bir davranış sergilememiştir. Bununla birlikte seyyahların anlatımlarında genellemelere yer verdiğini görüyoruz. Oryantalist

²³ Nicol, 2018: 146-147.

²⁴ Macfarlane, 1828:21.

²⁵ İnal, 2018: 386.

kimliklerini unutmadıklarını, amaçladıkları yolculuğu gerçekleştirdiklerini görmekteyiz.

SONUÇ

XIX. yüzyıl İzmir için salgınlarla boğuştuğu sancılı bir yüzyıldır. Tıp alanında basit tekniklerin uygulandığı bir dönemdir. Zamanla alınan tedbirlerin sistemleştiğini görürüz. Tedbirler halktan destek görmediği ve teknik yetersizlikler nedeniyle başarılı olamamıştır.

Salgında devletin ve İzmir insanının sergilediği tutumlar farklılık göstermiştir. Halk tepki göstermiş, tüccarlar kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmişler, görmezden gelmişlerdir. Devlet tedbirler almış, karantina kurumunu oluşturmuş, tedbirlerin yetersiz olduğu noktada yöntemler geliştirmiştir. Yaptığı faaliyetlere bakacak olursak; insanların sağlığı açısından sıkıntılı olan sahaları temizlemiş, dezenfeksiyon uygulamalarına başlamıştır. Halka ücretsiz ilaç ve gıda dağıtmış, kalabalık ortamları boşaltmıştır. Bunlarla beraber Osmanlı ülkesindeki cemaatlere ait hastaneler de mevcuttur. Salgınla topyekûn mücadele etmek için pek çok millet bir araya gelerek bir yardım komisyonu oluşturmuştur.

Çalışmamızda ele aldığımız seyyahların anlatımlarından elde ettiğimiz sonuçla İzmir kentinde o dönemlerde adeta tedbirin hiç alınmadığı, devletin herhangi bir müdahalede bulunmadığı ifade edilir. William Turner, Charles Greenstreet Addison, Charles Macfarlane, Martha Nicol, Richard Burgess ve Frederick Gustavus Burnaby'nin anlatımlarında abartılı ifadeleri, tedbirin alınmadığına dair gözlemlerini okuruz. Batılı olarak Doğuluyu resmedişlerinde bir ön yargı mevcuttur. Türklerin kadcılığı adeta dillerine pelesenk olmuştur.

Sonuç olarak, seyyahlar Oryantalist yorumlarıyla dikkat çekmektedir. Batı'nın Doğu algısı diğer meselelerde olduğu gibi bu noktada da ön yargılarla doludur.

KAYNAKÇA

ADDISON, Charles Greenstreet (1838), **Damascus and Palmyra: A Journey to the East: With a Sketch of the State and Prospects of Syria Under Ibrahim Pasha**, Richard Bentley, New Burlington Street, Volume: I, Philadelphia.

BOZKURT, Serdar (2019), **19 Yüzyıl Batı Seyahatnamelerinde Van Sancağı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı.

BURGESS, Richard (1835), **Greece and the Levant; Or, Diary of A Summer's Excursion in 1834: With Epistolary Supplements**, Volume: II, London.

ÇETİN, Zeynep (2013), **Avrupalı Gezginler Gözüyle 19. Yüzyılda Batı Anadolu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

ÇİFTÇİ, Ferhat (2018), **Batılı Seyyahlara Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Afganistan Şehirleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

DAVIS, Edwin John (2006) **Anadolu**, çev. Funda Yılmaz, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

GÜLÇİÇEK, Mehtap (2020), **“İzmir’de Yaşanan Salgın Hastalıklar”**, Ege Mimarlık Dergisi, Cilt:3, Sayı:107.

HOBHOUSE, John Cam (1810), **Journey Through Albania and Other Provinces of Turkey in Europe And Asia to Constantinople, During The Years 1809 and 1810**, Volume:2, Philadelphia.

İNAL, Buğra (2018), **19. Yüzyılda İngilizce Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.

MACFARLANE, Charles (1828), **Constantinople in 1828**, Saunders And Otley, Conduit Street, Second Edition, Vol: I, London.

NICOL, Martha (2018), **Bir İngiliz Hemşirenin İzmir Hatıraları**, çev. Orkun Kocabıyık, Etki Yayınevi, 1. Basım, İzmir.

PINAR, İlhan (1994), **Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl**, Akademi Kitabevi, 2.Cilt, İzmir.

ROLLESTON, George (2010), **İzmir1856**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İzmir Ticaret Odası, Kültür Sanat ve Tarih Yayınları, No:11, İzmir.

ŞAHİN, Gürsoy (2020), **“İngiliz Gezginlere Göre XIX. Yüzyılda Osmanlı Ülkesinde Sağlık Koşulları”**, History Studies Journal, Cilt:12, Sayı:6.

ŞENEL, Şennur (2015), **“19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele”**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:13, Sayı:1, Manisa.

TERCANLIOĞLU, Ahmet (2013),**18.Yüzyıldan 20. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Kyzikos Kentini Ziyaret Eden İngiliz Seyyahlar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

TURNER, William (1820), **Journal of A Tour in the Levant**, John Murray, Albemarle Street, Volume:3, London.